als die varieteit der *ma*, welke zich in niets van de *pa* onderscheidt dan door eene dwarsstreep, zooals men o. a. aantreft in de inscriptie van Er-laŋga. Het karakteristieke der *ma* is in N°. 3, 8 en 11 geheel te loor gegaan; N°. 12 herinnert aan eene andere varieteit der Oudjavaansche *ma*, waarbij de linkerzijde eene gebroken lijn, naar binnen gebogen, vertoont¹. De Makassaarsche *ma* is, om zoo te zeggen, een vereenvoudigd N°. 3 en 8 der tabel, en de meest verbasterde van alle Indische soorten van *ma*.

YA. Deze komt het meest overeen met de Bataksche *ya*. Al is het niet te ontkennen dat de verhouding tusschen *ya* en *pa* bij de Philippijners, uitgezonderd in N°. 11 en 12, dezelfde is als in 't Nâgarîschrift, dan zal men uit deze overeenstemming op één punt toch wel niet het besluit moeten trekken dat er een innig verband bestaat tusschen Nâgarî en Philippijnsch. Immers de kenmerkende letters, behalve de *u*, pleiten tegen zulk eene gevolgtrekking. Het karakteristieke van 't Nâgarî, de groote bovendwarsstreep, is op zich zelf reeds voldoende om het van de schriftsoorten des Archipels te scheiden. En buitendien blijft de Philippijnsche *ya* nog aanmerkelijk van de Nâgarî-type verwijderd, terwijl ze nagenoeg identisch is met de Bataksche.

LA. Hiervan heeft de Schrijver, zooals hij zelf verklaart, de wedergade niet kunnen ontdekken. Volkomen juist gezien. Wat voor *la* gegeven wordt is in werkelijkheid de *ra*, zooals bereids gezegd.

WA. Het is om meer dan ééne reden ongewis of wij hier eene werkelijke *wa* dan wel eene varieteit van de *ba* vóór ons hebben. De type heeft dan ook niets eigenaardigs, zoodat wij ze kunnen laten rusten.

SA. Dit karakter vertoont eenige gelijkenis met de heden-daagsche Telugu-Kanareesche *sa* en heeft het meest kenmerkende, de staart — als ik het zoo noemen mag — aan de linkerzijde geheel afgelegd. Draait men het teeken achterste voren, dan lijkt het evenveel of even weinig op de grondtype. Het is iets meer samengesteld dan de Makassaarsche *sa*, doch eigenlijk even onherkenbaar, dus nog meer verbasterd dan de Bataksche. N° 9 en 11 zoude men kunnen beschouwen als eene zeer haastig en slordig getrokken Javaansch-Balineesche *sa*, met weglating van 't oogje links en met overtollige krullen in den rechter neêrhaal. N° 10 lijkt nergens op.

¹ O. a. in Kawi-Oorkonden, N°. 2.

HA. Over deze letter meen ik boven bereids het noodige gezegd te hebben.

Bij het Indische schrift behooren ook de klinkerteeekens. Van deze bezitten de Philippijners slechts twee: *i* en *u*. De eerste dient tevens voor *e*; de laatste om *o* aan te duiden. Dat *e* en *i*, *o* en *u* in de Philippijnsche talen plegen verward te worden, behalve in 't Ibanag, is bekend, en het Ibanag komt hier niet in aanmerking, daar het geen Indisch schrift schijnt gehad te hebben.¹ De *i* (tevens *e*) wordt uitgedrukt door een puntje boven de letter; de *u* (of *o*) door een stip er onder, gelijk in 't Makassarisch. De Anuswâra, dien zelfs de jongste Sumatraansche alphabetten nog bezitten, was op de Philippijnen evenmin in gebruik als op Celebes. Hetzelfde geldt van den Wirâma. Voegt men hierbij het feit dat de Philippijners de sluitende medeklinkers der lettergrepen niet uitdrukken, dan maakt hun geheele schrift den indruk alsof het meer voor dagelijksch gebruik dan voor literarische doeleinden bestemd was. Zoo laat het zich ook verklaren waarom er, tot nog toe althans, geen enkele inscriptie en geen enkel oud boek gevonden is. „Er bestaan noch boeken, noch gedenkteekenen met oude opschriften“, zegt de heer Pardo de Tavera. Wanneer wij nu bij Pater San Agustin² lezen: „De karakters hebben zij geleerd van de Maleiers“, dan verdient die besliste verklaring m. i. meer gezag dan men er aan schijnt te willen toekennen. Hoe kwam San Agustin aan dat bericht, indien hij het niet gehoord had van de inboorlingen? In zijn tijd (1705) bedienden zich de eigenlijk gezegde Maleiers reeds sinds eeuwen van 't Arabische schrift en hoe rekbaar de term „Maleiers“ ook zijn moge, het is moeielijk aan te nemen dat San Agustin *de* Maleiers bij uitnemendheid — die Arabisch schrift gebruikten — *niet* tot de Maleiers zou gerekend hebben. Wel zou men mogen veronderstellen dat hij slechts eene nevelachtige voorstelling had van wat Maleiers zijn, doch ook uit die onderstelling kan niet volgen dat hij zijn bericht verzonnen had; integendeel zou men er uit mogen opmaken dat hij misschien onkritisch, maar toch getrouw mededeelde wat hij van zijne inlandsche zegslieden vernomen had. De inboorlingen nu weten zeer goed wie Maleiers zijn of niet. Kortom, het bericht bij San Agustin berust op de inheemsche overlevering en die

¹ In de voortreffelijke spraakkunst van Pater de Cuevas wordt er ten minste met geen woord van gerept; evenmin in het Woordenboek van Rodriguez.

² *Contribucion*, p. 7.

overlevering wordt door het vergelijkend palaeographisch onderzoek ten volle gestaafd.

Alvorens mijne aankondiging van de zoo belangrijke bijdrage tot de kennis der Philippijnsche alphabetten te besluiten, veroorloof ik mij nog eenige aanteekeningen bij een paar door den Schrijver behandelde punten. Vooreerst wat betreft den ouden naam voor letter en geschrift, namelijk *titik*. Dit woord, Jav. *titik*, teeken, is van denzelfden stam als het Bulusche *mantik*, Tondanosch *matik*, *mapatik*, schrijven; *pantik*, schrijfstift, pen; Dajaksch *bintik*, schrift, teekening; *pantik*, stekel; *mamantik*, prikken; *tatikan*, schrijfstift; verwant is ook *bapatik*, getatoeëerd; en Javaansch *batik* (Kramā *s'rat*, dat ook Kramā van *surat* is) enz.

Ten andere wenschte ik even aan te stippen dat de hedendaagsche naam van het ten onrechte als volledig Javaansch alphabet beschouwde Hā-nā-tjā-rā-kā, waaraan de Javanen het bekende vertelseltje vastknoopen, niets te maken kan hebben met het verouderde Tagalogsche *baibaiin*, wat dit laatste dan ook beteekenen moge. Wanneer de hedendaagsche volgorde der Javaansche letters is ingevoerd, weet men niet, doch in de oudere taal was de volgorde der letters dezelfde als in 't Sanskrit. Dit blijkt uit een tamelijk jong HS. (vermoedelijk uit het laatst der 15^e eeuw), waarover vroeger Holle en later schrijver dezes 't een en ander hebben medegedeeld. Wat de Javanen, als ook de Bataks, Makassaren en Boegineezen bewogen heeft om de oude volgorde te veranderen, en wel op verschillende wijze, schuilt nog geheel in 't duister. Van de Javaansche volgorde zou men nog kunnen beweren dat ze uitgedacht was om den kinderen 't van buiten leeren gemakkelijker te maken, maar in de Bataksche en Celebessche letterreeks is niets van zoo'n toeleg te bespeuren.

REIZEN
VAN
D. F. VAN BRAAM MORRIS
NAAR DE NOORDKUST
VAN
NEDERLANDSCH NIEUW-GUINEA.
EERSTE VAART OP DE AMBERNO- OF ROCHUSSEN-RIVIER,
MEDEGEDEELD DOOR
P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA.
MET TWEE KAARTEN.

Hoogst aangenaam en welkom is het mij, dat ik, ten ver-
volge op de in 1875, 1879 en 1883 in de Werken en Bijdragen
van dit Instituut door mij gepubliceerde Nederlandsche reizen
naar de onder ons gezag staande westerhelft van Nieuw-Guinea,
thans de uitgave mag bezorgen der journalen en kaarten van
twee onderzoekingstochten, die in 1883 en 1884 door den
Resident van Ternate zijn volbracht. In den zomer van dit jaar
toch gelukte het aan den doorzettenden geest van dezen ver-
dienstelijken hoofdambtenaar, eene aardrijkskundige ontdekking
te doen, misschien gewichtiger dan eenige andere, die op de
in den loop dezer eeuw voor Nederlandsche rekening naar Nieuw-
Guinea uitgezonden reizen werd verkregen. Belangrijk voorzeker
was in 1828 de door leden der Natuurkundige Commissie ver-
zelde onderzoekingstocht der Triton en Iris, waardoor het land,
de natuur en de bevolking van zuidwestelijk Nieuw-Guinea voor
het eerst volgens de regels der hedendaagsche wetenschap werden
beschreven. Eene groote aanwinst voor de aardrijkskunde was
in 1835 de ontdekking der Prinses Marianne Straat door
Langenberg Kool, welke zeeëngte het aanzienlijke Prins Frederik
Hendrik Eiland van den vasten wal scheidt. Ook de expeditie
der Etna onder Royer en van der Goes schonk in 1858 veel
nieuws, daar toen de diep in het land dringende Argoeni- en

Etna-Baaien zijn opgenomen, en voor het eerst kennis verkregen werd van de interessante bewoners der Humboldt-Baai, aan den uitersten noordoosthoek onzer bezittingen op Nieuw-Guinea. Thans daarentegen is men, dank zij de volharding van den heer van Braam Morris, op onze westerhelft van dit uitgestrekte eiland voor het eerst ver in het binnenland doorgedrongen, en is de groote Amberno- of Rochussen-Rivier, wier monding door het belangrijk watervezet reeds sedert lang de aandacht trok, één graad hemelsbreedte ver onderzocht, tot waar de felle stroom het voortzetten der vaart belette en zelfs het stoomvaartuig Havik in gevaar bracht. In elk opzicht is deze reis dus een waardige tegenhanger der in de jaren 1875—1877 door den Italiaanschen natuuronderzoeker d'Albertis op de rivier Fly ondernomen tochten. Wel is men toen van de Zuidkust drie en een halven graad in de binnenlanden doorgedrongen, maar over het grootste deel dezer uitgestrekte vaart stroomt de Fly evenals de groote rivieren van Borneo door vlak en moerassig laag land. Zoodra men tot de heuvelstreek genaderd was, heeft de Australische stoomsloep Nawa den tocht door het hooge land evenmin verder kunnen voortzetten, dan de door vroegere reizen naar Nieuw-Guinea bekende Indische goevernementsstoomer Havik.

Verleden jaar plaatste ik in de als feestgave aan het Orientalisten Congres te Leiden opgedragen aflevering dezer *Bijdragen een Critisch Overzicht der Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea in de jaren 1879—1882*. Op den laatsten dier tochten onder de leiding van den toenmaligen Resident van Ternate, Jhr. Th. G. V. Boreel, bezocht men onderanderen het voor de Kust van Tabi liggende eiland Wakdê of Duperrey. Hoe belangrijk het ook was, dat toen vanwege de Regeering van Nederlandsch-Indië betrekkingen werden aangeknoopt met de vrij talrijke bevolking van dit eilandje, sprak ik destijds mijn leedwezen uit, dat daarvan de juiste ligging niet was opgegeven. Bij het bestaande breedteverschil tusschen de uitmuntende opname van Dumont d'Urville in 1827 en de latere Nederlandsche kaarten kon er toch twijfel bestaan, of Wakdê wel hetzelfde eiland was, dat de Fransche zeevaarder op zijn tocht langs de Noordkust naar zijn voorganger Duperrey benoemd had. Eveneens vond ik het jammer, dat Boreel zijn reis niet had voortgezet tot Jamma, om de kennis te hernieuwen met dit reeds in 1643 en 1840 door Abel Tasman en Sir Edward Belcher

bezochte eiland. Het bleek toch, dat Jamma evenals Wakdë vrij geregeld door handelsvaartuigen uit Ternate werd aangedaan, en ook van dit eiland was de juiste ligging geheel onzeker, zoodat ik daaraan blijkens de nu door den heer Morris verstrekte gegevens eene verkeerde plaats had aangewezen op de kaart achter mijn uitvoerig werk over Nieuw-Guinea.¹ Op zijn eerste reis in 1883 bezocht laatstgenoemde ambtenaar niet alleen Jamma, maar onderzocht ook in het westelijk deel der Walckenaarsbaai een paar tot dusver onbekende riviermonden, terwijl hij verder oostwaarts de nog nimmer bezochte Matterer-Baai opnam. Reeds in het begin van dit jaar gewerd mij door de welwillendheid van den Minister van Koloniën het verslag dezer reis, evenwel zonder kaart, waardoor niet met zekerheid kon worden nagegaan, waar precies de nieuw bezochte plaatsen moesten liggen. Het scheen derhalve wenschelijk, de uitvoerige bespreking van dit journaal tot later te verschuiven.

Daarin kwamen echter een tweetal bijzonderheden voor, die in elk opzicht eene spoedige bekendmaking verdienden. Voor eerst het uit een seismologisch oogpunt zoo interessante feit, dat het geluid der geweldige uitbarsting van den Krakatau door de zendelingen te Dorei vernomen was². Dan het belangrijke nieuws, dat de heer Morris zoo gelukkig geweest was, in den hoofdmond der Rochussen-Rivier een vaargeul te vinden, waar langs men met zeeschepen tot in dien stroom kon komen. Om deze twee wetenswaardige zaken terstond meer algemeen bekend te maken, plaatste ik een kort opstel in de *Indische Gids* van April 11. Juist in dien tijd bespraken de Engelsche aardrijkskundige tijdschriften het plan van den heer Wilfred Powell, om een groote expeditie naar Nieuw-Guinea uit te rusten, waarop hij langs de Amberno het binnenland wilde bereiken. Deze onvermoeide reiziger is in de aardrijkskundige wetenschap gunstig bekend door zijn belangrijk werk over het nog zoo weinig bekende Nieuw-Brittanje, waar hij van 1877—1879 verschillende land- en zeetochten deed, terwijl hij reeds in de beide voorgaande jaren een aantal plaatsen op de Zuid-, Oost-

¹ *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, ondernomen op last der Regeering van Nederlandsch-Indië, door van der Crab en Teysmann, Coorengel en Langeveldt van Hemert en Swaan, met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door R. v. d. Aa. 's Gravenhage, 1879; verg. bl. 109 en 400.*

² Verg. hierover nog: *Berigten van de Utrechtsche Zendingsvereeniging, 1884, bl. 44.*

en Noordkust van Nieuw-Guinea bezocht had.¹ Van iemand, wiens langdurig verkeer met de Papoes hem bijzonder voor de leiding van een grooten onderzoekingsstocht in die gewesten geschikt maakte, kon eer dan van anderen het welslagen dezer onderneming verwacht worden. Nu echter de heer Morris reeds den toegang tot de Amberno gevonden had, stuitte het denkbeeld mij tegen de borst, dat de eer der ontsluiting van dit groote stroomgebied aan vreemde onderzoekers zou te beurt vallen. Daarom uitte ik aan het slot van mijn opstel den wensch, dat dit onzerzijds door tijdige maatregelen mocht worden voorkomen.

Die wensch werd voor geen doove ooren geuit. Terwijl het toch den heer Powell niet mocht gelukken, in Engeland, waar men zich thans veel meer om Afrika, dan om Australië en den Indischen Archipel bekommert, de noodige gelden voor zijne grootsche onderneming bijeen te krijgen, gewerd mij kort na de helft der vorige maand een schrijven van den heer van Braam Morris met de verrassende mededeeling, dat hij in Juli de Rochussen-Rivier tot 2° 20' Z. Br. was opgevaren. Het beknopte bericht van de op deze belangrijke reis verkregen resultaten ging verzeld van de twee bij dit opstel gevoegde kaarten: die der rivieropname door den Luitenant ter Zee E. O. Kerkhoven en eene schetskaart der Noordkust tusschen de Geelvinken en Humboldt-Baaien, waardoor het nog onder mij berustende journaal der vorige reis des heeren Morris eerst naar waarheid verstaanbaar werd. Doordrongen van het besef, dat deze belangrijke cartografische gegevens zoo spoedig mogelijk het licht moesten zien, trad ik terstond in overleg met den ijverigen Secretaris dezer instelling, om te zorgen, dat deze kaarten tijdig gegraveerd werden en zij nog in de eerste aflevering van dezen jaargang der *Bijdragen* zouden kunnen prijken. Inmiddels stelde het Departement van Koloniën, evenals bij vorige gelegenheden, ter mijner beschikking de daar ingekomen officiële rapporten der heeren Morris en Kerkhoven over de door hen in dezen zomer naar Nieuw-Guinea volbrachte reis. Later ontving ik nog door de welwillende dienstvaardigheid van den heer Edeling uit

¹ Powell, *Wanderings in a wild country or three years amongst the cannibals of New-Britain*. London, 1883, met belangrijke kaart der oost- en oostelijke noordkust. Dit werk is met bekortingen in het Hoogduitsch vertaald door Dr. F. M. Schröter, *Unter den Kannibalen von Neu-Britanien*. Leipzig 1884. Over Powells onderzoekingen in Nieuw-Guinea zelf verscheen, voor zoover mij bekend, tot dusver alleen een beknopt opstel in de *Proceedings Royal Geogr. Society*, 1883, p. 505—517.

Batavia eene kaart der rivieropname op grooter schaal, met veel loodingen, waarvan bij het in kaart brengen der hierachter gevoegde gebruik is gemaakt. Tevens zond de kundige chef van het Hydrografisch Bureau in Nederlandsch-Indië mij een kaartje der op deze reis opgenomen Kleine Geelvinkbaai. Daarin verkrijgt deze inham der Noordkust een geheel anderen vorm, dan die tot dusver op onze Nederlandsche kaarten van Nieuw-Guinea voorkwam. Ik achtte het derhalve van belang, dit kaartje op verkleinden maatstaf als karton te voegen bij de hierachter geplaatste schetskaart der Noordkust. Eindelijk zond het Departement van Koloniën mij nog, behalve een ander exemplaar van de hierachter gevoegde kleine kaart der rivieropname, eene groote op dubbele schaal als die van den heer Edeling.

Was ik dus voor de bewerking van dit opstel cartografisch goed ingespannen, niet minder was dit het geval met de daarbij behorende verslagen. Uit dat der eerste reis des heeren Morris in 1883 is het belangrijkste de vaart langs de Noordkust, omdat toen voor het eerst namens de Regeering van Nederlandsch-Indië betrekkingen werden aangeknoopt met de bewoners van het eiland Jamma, de rivieren Wiriwaai en Witriwaai en van de Matterer-Baai. In het begin en het einde van dien tocht bezocht men daarentegen herhaaldelijk reeds in mijne vorige geschriften over Nieuw-Guinea besproken plaatsen, zooals de Mapia-Eilanden, Dorei, Korrido en Jappens zuidkust, waarom daarvan hier slechts een beknopt bericht gegeven wordt. Daarmede kon te eer worden volstaan, omdat een vrij uitvoerig verslag dezer reis reeds was opgenomen in het *Koloniaal Verslag* van 1884, bl. 24 en 25. Van de door de opname der Rochussen-Rivier zoo belangrijke tweede reis in 1884 volgt hierachter het geheele journaal van den heer Morris, terwijl in de daarbij door mij gevoegde aantekeningen vermeld is, wat er buitendien nog wetenswaardigs voorkomt, zoo in den tot mij door den Resident gerichtten brief als in het rapport van Luitenant Kerkhoven, die zich op dezen tocht voortdurend met hydrografische waarnemingen bezig hield. Daaraan is ook ontleend het als bijlage aan dit opstel toegevoegde woordenlijstje der tot dusver geheel onbekende taal van de Strand-Papoes, die het benedendeel der Rochussen-Rivier bewonen. Daar men op dezen tocht voor handel en wetenschap gewichtige ontdekkingen mocht verwachten, deed de Resident zich nog verzellen door den heer de Vries, agent op Ternate der in den laatsten tijd te Amsterdam opgerichte Moluksche

Handelsvereeniging en nam hij van Dorei mede den oudsten der daar gevestigde zendelingen, J. L. van Hasselt, die door zijn langdurig verblijf op Nieuw-Guinea en als grondig beoefenaar der Mefoorsche taal voor de aanrakingen met de inboorlingen van veel nut kon zijn. Terwijl ik dit schrijf, ontvang ik de laatste aflevering van het maandblad der Zendingsvereeniging, waarin reeds het eerste gedeelte van het reisverhaal des heeren van Hasselt is opgenomen, en waaruit ik in de hierachter volgende aantekeningen nog een en ander kon overnemen.¹

Juist nu gewordt mij nog, door de bijzondere welwillendheid van den schrijver rechtstreeks per mail, een zeer omvangrijk geschrift over Nieuw-Guinea, zeer onlangs uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en waarvan, voorzoover ik kan nagaan, nog geen ander exemplaar in Europa ontvangen is. De titel van dit werk luidt: *Nederlandsch Nieuw-Guinea en de Papoesche Eilanden, Historische bijdrage*, 1500—1883, door den Kolonel A. Haga, in twee deelen, ieder van ruim 500 bladzijden. Het doel van dezen reeds door verschillende geschiedkundige opstellen gunstig bekenden hoofd-officier, thans chef van den generalen staf in Neerlandsch-Indië, was aanvankelijk naar aanleiding eener hem officieel opgedragen taak, een onderzoek in te stellen, op welke gronden Nederlands bezitrecht op Nieuw-Guinea steunt, dat echter allengs uitdijde tot een geschiedkundig overzicht van de aanrakingen der Nederlanders en andere Europeanen met de onder ons gezag staande westerhelft van dit uitgestrekte eiland. Evenals de vorige opstellen van den heer Haga getuigt ook dit uitvoerig geschrift wederom evenzeer voor zijn nauwkeurig onderzoek als voor zijne buitengemeene belezenheid. Uit het oud archief te Batavia heeft hij vele tot dusver onbekende bescheiden opgedolven, vooral over het onrustige tijdperk, waarin het rijk van Tidor van 1780 tot 1825 verkeerde, en daardoor nieuw licht doen opgaan over de betrekkingen van dat Sultanaat met Nieuw-Guinea. Ieder die de geschiedenis van ons aandeel in dit eiland wil bestudeeren, zal voortaan dit werk als een onmisbare vraagbaak moeten beschouwen.

Toch schijnt het mij — misschien ligt het aan te groote voorliefde voor mijne reeds vroeger geopenbaarde afwijkende meening — dat de geachte schrijver al te hyperkritisch en scep-

¹ *Berigten der Utr. Zending*, 1884, bl. 197—204.

tisch te werk gaat, waar hij betwijfelt, dat Tidor reeds in den loop der zeventiende eeuw het oppergezag verkregen had over de vier Radja's der Papoesche Eilanden en door tusschenkomst van die leenvorsten ook heerschappij voerde over het westelijke schiereiland, dat door de groote Geelvinkbaai van het overige Nieuw-Guinea wordt afgescheiden. Evenmin deel ik in elk opzicht de bedenkingen van den heer Haga tegen de thans algemeen als oostgrens van Nederlandsch Nieuw-Guinea aangenomen grenslijn, de 141ste meridiaan beoosten Greenwich. Zoolang wij niet beter met de binnenlanden bekend zijn, als nu zelfs na de belangrijke ontdekking van den heer van Braam Morris, is zulk eene voorloopige geografische demarcatieline verreweg het eenvoudigste en verkieselijkste. Feitelijk strekt het Nederlandsch gezag op den huidige oogenblik over de geheele kustlijn van de Humboldt-Baai op de Noordkust tot aan 141° O. L. op de Zuidkust. In de toekomst moet zich dit in het binnenland uitbreiden over het stroomgebied van al de op die uitgestrekte kusten in zee vallende wateren. Hoe nu de natuur de gebergten gevormd heeft, die dit stroomgebied afscheiden van het oost-deel des eilands, weet niemand, en zal nog wel geruimen tijd een raadsel blijven. Natuurlijk loopt die waterscheiding niet juist langs een lijn, die de wiskundige aardrijkskunde dwars over alle terreinhindernissen heentrekt. Uit de tochten van d'Albertis op de Fly bleek trouwens reeds, dat deze ontzaggelijke stroom, die een paar graad beoosten onze denkbeeldige grens uitmondt, in zijn bovenloop bewesten die lijn vloeit. Naarmate het binnenland van Nieuw-Guinea meer bekend wordt, zal dan ook onze voorloopige meridiaangrens nog menige wijziging moeten ondergaan. Al vereischt eene goede staatkunde, dat men de toekomst niet voor het heden verwaarlooze, wil men practisch blijven, dan behoeft men zich nog niet den kop te krauwen over eventualiteiten, die geheel buiten de grens van ons weten liggen.

In zijn geschrift behandelt de heer Haga uitvoerig al de reizen, die naar Nederlandsch Nieuw-Guinea hebben plaats gehad, en zoo ook (D. II, bl. 413—422) den eersten hier in dit opstel besproken tocht van den Resident Morris, terwijl hij in de noot op bl. 423—428 nog het wetenswaardigste mededeelt over de latere reis op de Rochussen-Rivier. Daar hij zelf (zie bl. 415) de reeds door mij toegezegde kritische bewerking der eerste reis te gemoet zag, behoef ik daarom van de uitgave van dit opstel niet af te zien, te meer daar de hierbij gevoegde kaarten thans

voor de eerste maal het licht zien. Uit het werk van den heer Haga (D. II, bl. 422 en 423) zag ik echter bovendien, dat de Resident Morris tusschen de twee hier beschreven reizen van 9—22 December 1883 nog een tocht op de Sing Tjin naar Nieuw-Guinea gedaan heeft, en wel naar de Maccluersgolf. Het rapport dier reis stond den heer Haga niet ten dienste — het werd zelfs niet naar Europa opgezonden, zoodat die tocht ook niet vermeld is in het laatste *Koloniaal Verslag* — maar hij bespreekt kortelijk het resultaat naar aanleiding van een opstel in de slotaflevering van Deel XXIX van het *Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap*. Ook deze aflevering is hier te lande nog niet in den boekhandel te bekomen en was na onderzoek mijnerzijds evenmin op het Departement van Koloniën. Reeds in April 1881 had de Batavia onder den heer Medenbach op aandrang van het Bataviaasch Genootschap de Maccluersgolf bezocht, om een onderzoek in te stellen naar Hindoe-beelden en inschriften, die de handelsreiziger Léon aldaar gezien had.¹ Destijds werden die teekens niet gevonden, maar nu de Sing Tjin het onderzoek hervatte, was men gelukkiger. Al hebben deze teekeningen op de rotsen niets te maken met het Hindoeïsme, waarschijnlijk zijn zij van denzelfden oorsprong als die, welke Keyts in 1678 in de sedert door geen beschaafd zeevaarder bezochte Speelmansbaai aantrof en beschreef, zooals er ook in den laatsten tijd elders in de Groote Oost gevonden zijn. Eerst wanneer uitvoeriger gegevens in ons bezit zijn, zullen wij kunnen beoordeelen, welk gewicht deze ontdekking oplevert voor de geschiedenis van Nieuw-Guinea. Volledigheidshalve moest ik er hier voorloopig de aandacht op vestigen.

Behoeft men zich vooralsnog niet bijster te bekommeren, dat de oostgrens van Nederlandsch Nieuw-Guinea in het binnenland onmogelijk met aardrijkskundige nauwkeurigheid kan worden bepaald en opgegeven, veel gewichtiger is daarentegen de vraag, of de voor die grens op de Noord- en Zuidkust aangenomen eindpunten gelukkig gekozen zijn. Uit den merkwaardigen ontdekkingstocht van Medenbach in 1880 langs het nimmer te voren behoorlijk opgenomen Nederlandsche deel der Zuidkust is reeds gebleken, dat het punt, waar de 141ste meridiaan die lage, moeilijk te genaken kust snijdt, door geen enkel geografisch relief kenbaar is. In verband met de nabijheid van

¹ *Kritisch overzicht*, bl. 220 en 221.

Australië en de te verwachten vestiging der Engelschen op de Zuidkust gaf ik vroeger reeds in bedenking, of het niet raadzaam ware, den zuidwesthoek van Nieuw-Guinea aan die mogelijkheid over te laten en onze zuidgrens terug te trekken, tot waar de parallel van $6^{\circ} 45'$ Z. Br. de Westkust snijdt en een landtong vrij kenbaar uit de kustlijn vooruitspringt. Ook op de Noordkust vormt Kaap Bonpland, de binnenwaarts ingebogen oosthoek der Humboldt-Baai, een minder geschikt grenspunt. Daarom uitte ik destijds den wensch, dat aan die zijde onze grens zou worden uitgezet tot Kaap de la Torre op $144^{\circ} 31'$ O. L. ¹ Deze vraag wordt vooral nu van belang, nu het reeds lang voorspelde feit verwezenlijkt is, dat wij Europeesche naburen op Nieuw-Guinea verkrijgen. Op den 6den October van dit jaar proclameerde toch het Engelsche oorlogschip Nelson in de ruim eene eeuw geleden door Bougainville ontdekte Oranjerie-Baai, dat Nieuw-Guinea's Zuidkust gesteld was onder bescherming der Britsche vlag. Den 24sten dier maand deelde de Ondersecretaris van Koloniën Ashley aan het Huis der Gemeenten mede, dat het Engelsch protectoraat zich oostwaarts van den 141sten meridiaan zou uitstrekken tot de Oostkaap, het oostelijkste punt van Nieuw-Guinea op $150^{\circ} 48'$ O. L. en $10^{\circ} 14'$ Z. Br., dat door de Goschen-Straat gescheiden wordt van het zuidelijkste der d'Entrecasteaux-Eilanden. ²

Voor vijf jaar opperde ik in mijn groote werk over Nieuw-Guinea het denkbeeld, dat de zoozeer naar koloniaal bezit hakende Duitschers eens hunne krachten moesten beproeven op den noordoosthoek en de zich als een halve maan daarvoor uitstrekkende eilanden Nieuw-Brittanje, Nieuw-Ierland en Nieuw-Hanover. Petermanns kundige opvolger, nu wijlen Dr. E. Behm, ontving dat plan met een ironisch glimlachje; het klimaat van Nieuw-Guinea stond bij hem in een slechten reuk, en hij vreesde, dat de Astrolabe-Golf al te spoedig in een Duitsch Cayenne zou ontaarden. ³ Toch schijnt het, dat ik destijds met een

¹ *Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, Inleiding bl. 33—38; *Kritisch Overzicht*, bl. 241—244. In de meeste kaarten en aardrijkskundige handboeken, ook in enkele mijner vorige geschriften, heet deze kaap verkeerdelijk della Torre, als ware het eene Italiaansche naam. Dumont d'Urville benoemde toch dit voorgebergte naar den ouden Spaanschen zeevaarder Bernardo de la Torre, welke medgezel van Villalobos vroeger ten onrechte onder de ontdekkers van Nieuw-Guinea werd geteld.

² Petermanns *Mittheil. aus Justus Perthes geogr. Anstalt*, 1884, s. 454.

³ Aldaar, jaargang 1880, s. 121.

profetischen geest begaafd was. Want ziet in de laatste week vernamen wij uit de dagbladen, dat de oorlogschepen Elizabeth en Hyena de Duitsche vlag geheschen hebben op den archipel der Salomons-Eilanden, op de drie zooeven genoemde groote eilanden, op de groep der kleinere Admiraliteits-Eilanden en op de tegenover die eilanden liggende kust van Nieuw-Guinea. Hoever deze Duitsche inbezitneming zich op den vasten wal van dit laatste eiland zou uitstrekken, bleek mij tot dusver niet uit de zeer onvolledige krantenberichten, waardoor deze gebeurtenis te mijner kennis kwam. Wel dat dit feit reeds groote ontroering verwekt heeft onder de Engelschen in Australië, waar evenals in de meeste volkplantingen de oude koloniale naijver veel spoediger ontvlamt dan in het moederland, en ook hoogstwaarschijnlijk de roofgierige naam van het eene Duitsche oorlogschip bijzonder onheilspellend klonk. Krachtig dringt men daar thans bij de regeering aan, dat het Engelsch protectoraat op Nieuw-Guinea nu minstens langs de Oostkust noordwaarts moet worden uitgebreid, tot de een weinig bezuiden den negenden graad liggende Kaap Nelson, en dat de Engelsche vlag ook geplant moge worden in de Archipels van d'Entrecasteaux en de Louisiade. Zooveel is gewis, wanneer de Duitsche Regeering hare inbezitneming op Nieuw-Guinea evenals de Engelsche begonnen is bij den 141ⁿ meridiaan, dan is voorloopig voor ons Nederlanders de kans verkeken, onze oostgrens op de Noordkust een graad of vier oostwaarts te verschuiven.

Mijns inziens behoeven wij daarover niet al te zeer te treuren. Het Nederlandsch gebied op Nieuw-Guinea bewesten den 141ⁿ meridiaan is ongeveer zoo groot als Noord- en Midden-Italië. Daar is plaats genoeg, om ons als koloniseerende mogendheid voor jaren en jaren veel en nuttig werk te verschaffen. Veeleer mogen wij ons verheugen, dat thans nu door de Engelsche en Duitsche annexaties aller oogen weer op Nieuw-Guinea gevestigd zijn, de eerste opname van een hoofdstroom in Nederlandsch Nieuw-Guinea aan de buitenwereld toont, dat Nederland gestadig en rustig voortgaat met de ontsluiting van deze verafgelegen, onder zijn oppergezag staande landen. Met niet minder genoegen zagen wij voorts uit de dagbladen der laatste dagen, dat er pogingen in het werk gesteld worden, om in onze westerhelft van Nieuw-Guinea een meer bepaald wetenschappelijk onderzoek instellen, op eene schaal, zooals daar van Nederlandsche zijde niet na 1828 heeft plaats gehad. Het Nederlandsch

Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, welke instelling zich reeds zoo verdienstelijk maakte voor land- en volkenkunde door hare in de jaren 1877 tot 1879 uitgezonden expeditie naar Midden-Sumatra, wil nu zijne krachten beproeven in onze bezittingen op Nieuw-Guinea. Met ondersteuning van het opperbestuur en van de hooge regeering van Nederlandsch Indië wil het gedurende eenige jaren derwaarts uitzenden een tweetal geleerden — een aardrijkskundige en een natuuronderzoeker — en plaatste reeds een oproeping in de pers aan de tot zulk eene onderneming genegen personen, om zich aan te melden bij eene commissie uit zijn bestuur. Ik geloof niet al te veel mistetasten, als ik het vermoeden uit, dat men dit wetenschappelijk onderzoek zal aanvangen op de Westkust in de landstreken Onin en Kowiai. Verder zou ik het zeer wenschelijk achten, vooral nu de Rochussen-Rivier reeds opgenomen is, dat daaraan verbonden werd een soortgelijke stroomopname op de Zuidwestkust, en dat men trachte langs de Oetanata of een der andere groote rivieren tusschen Lakahia en den vijfden breedtegraad, het Sneeuwgebergte van de zuidzijde te naderen. Wij eindigen dus dit opstel in de vertrouwensvolle hoop, dat deze nieuwe expeditie van het Aardrijkskundig Genootschap even rijke vruchten moge opleveren als die naar Sumatra, waarvan de resultaten thans het licht zien in het kostbaar prachtwerk, dat terecht door alle deskundigen wordt hooggeschat.

's-GRAVENHAGE, 29 December 1884.

EERSTE REIS van den Resident van Ternate, D. F. van Braam Morris, op het stoomschip Sing Tjin, van 24 Augustus tot 21 September 1883, naar de Mapia-Eilanden, Dorei, Korrido, Jamma, de Walckenaersbaai (rivieren Wiriwaai en Wiriwaai), de Matterer-, Sadipi- en Humboldt-Baaien, den mond der Rochussen-Rivier, Jappen (Ambai en Ansoes), Salawatti en Waigeoe.

Het hoofddoel dezer dienstreis was het vertoonen der vlag in de voornaamste plaatsen van de onder Nederlandsch gezag staande Noordkust van Nieuw-Guinea en de daaronder behorende eilanden, om tevens, waar zulks noodig mocht zijn, de bestaande geschillen en verwikkelingen tusschen inlandsche hoofden en Papoesche stammen bijteleggen en te beslechten. Behalve door den Contrôleur ter beschikking Monod de Froideville, wiens merkwaardige reis in 1882 om het eiland Waigeoe reeds vroeger door mij besproken is (*Krit. Overzicht*, bl. 225—231), werd de Resident op dezen tocht als gewoonlijk verzeld door een Tidoreeschen Prins, door den Kapitein-laut van dat eiland en door zijn inlandschen schrijver, Kapitein Arifien, die onderanderen reeds de groote reis der Soerabaja in 1875 en 1876 had medegemaakt. De *Sing Tjin*, op welk schip ook de Resident Boreel in 1882 zijne reis naar de Noordkust gedaan had, stoomde rechtstreeks van Ternate door Straat Sagewien naar de Mapia-Eilanden, die men den 28ⁿ Augustus bereikte.

Dit eenzaam, als in den Grooten Oceaan verscholen eiland-groepje ligt ruim anderhalven breedtegraad noordoostelijk van Dorei en wordt, daar de vaste wal van Nieuw-Guinea het naaste land is, als eene onderhoorigheid van Neerlandsch-Indië aangemerkt. Eerst in 1879 bekommerde de Indische Regeering zich om het gering overschot der vroeger door de Gebeeërs uitgemoorde oorspronkelijke bevolking. Van de vier bezoeken, die sedert van onzentwege aan de Mapia-Eilanden gebracht zijn, werd door mij verslag gegeven in mijn *Krit. Overzicht*, bl. 167—168, 172—173, 207 en 223—224. Op de laatst aan-

gehaalde bladzijde betuigde ik mijn leedwezen, dat het hydrografisch rapport van den Luitenant ter Zee Medenbach niet naar Europa was overgezonden, waardoor de door dien kundigen officier gedane waarnemingen mij onbekend waren. De Minister van Koloniën had evenwel de welwillendheid, dit verslag voor mij te ontbieden. Na kennisname daarvan blijkt nu, dat de vroeger door mij geuite twijfel, of deze betrekkelijk zeldzaam bezochte groep op de nieuwere kaarten goed geplaatst was, kan vervallen.¹ Ook de heer Medenbach bepaalde de lengte toch op 134° 23' 9", terwijl de breedte eveneens met die op de kaart overeenkwam. Dientengevolge mag men het als zeker aannemen, dat de op vele kaarten onder den Evenaar, recht benoorden den mond der Amverno-Rivier, geplaatste Stephenseilanden daar niet gevonden worden, maar samenvallen met de benoorden de westpunt van de Schouten-Eilanden gelegen eilandjes Meskarowar, die wederom door verwarring met Mapia dikwijls ten onrechte ook Mofiak heeten. Uit het ontvangen rapport van den heer Medenbach blijkt verder nog, dat de twee kleinste eilandjes der Mapia-Groep de namen dragen van: Ieldao en Baonigt.

Toen de Sing Tjin voor Mapia kwam, woei de Nederlandsche vlag van de zuidpunt van Pegun, het grootste en zuidelijkste eiland der groep. Het bleek dus, dat de Sengadji behoorlijk aan de in 1879 op zich genomen verplichtingen voldeed. Ook de verhouding tusschen de oorspronkelijke bevolking, wier aantal nog altijd op dertien wordt opgegeven, en de door de Europeesche inzamelaars van kopra aangebrachte werklieden, liet niets te wenschen over. Deze, meestal afkomstig van het tot de Karolinen behorende eiland Jap of Guap, hadden zich met de oorspronkelijke bewoners vermengd, terwijl de vrouwen der laatsten zich reeds kleedden in de thans op Jap gebruikelijke lange japon. Daar hier dus niets te verrichten viel, en er voor Mapia geen ankergrond is, stoomde de Sing Tjin nog denzelfden avond naar Dorei. Over dit herhaaldelijk beschreven oord en het daarna bezochte Korrido geeft het verslag dezer reis weinig nieuws. Trouwens men bleef op beide plaatsen nauwelijks een dag, hetgeen wat de laatste betreft te bejammeren is, daar onze kennis van de Schouten-Eilanden nog zoo veel te wenschen overlaat, gelijk nader door mij werd uiteengezet in mijn *Krit. Overzicht*, bl. 209. Te Korrido was het

¹ *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 398 en 402.

4e Volgr. X.

daar in 1881 door den heer van Oldenborgh opgerichte wapenbord in goeden staat. Tevens werden akten van aanstelling uitgereikt aan de hoofden van War Biadi en Warko Mandi, zeker dezelfde kampongs, die bij den heer van Oldenborgh in de zooveen aangehaalde plaats Wak Biadi en Wak Mandi heeten. Veel belangrijker daarentegen was het nu volgende deel der reis naar Jamma en de Walckenaersbaai, waarom ik van nu af het journaal van den heer Morris laat volgen, benevens enkele aantekeningen van mijne hand.

Nadat wij tegen den avond van 31 Augustus het anker gelicht en koers gesteld hadden naar het eiland Djamna, waar men denkkelijk een tolk voor de Humboldt-Baai zou kunnen vinden, kwamen wij den 2ⁿ September daar aan en in een veilig baaitje voor anker. Ik vond hier ook werkelijk iemand, die den titel van Korano (Radja) droeg en Maleisch verstond, daar hij vroeger eenigen tijd op Ternate had doorgebracht. Hij kende wel de taal, die in de Walckenaers- en Sadipi-Baaien gesproken werd, waar hij ook kennissen had, doch de taal der Humboldt-Baaijers kende hij niet. Ik engageerde hem evenwel, om als tolk mede te gaan, hetgeen hij zonder zich te bedenken aannam.

Djamna (Tastu) is een klein eiland nabij de Walckenaersbaai, dat zelf nagenoeg niets produceert, doch de stapelplaats is van den kopra-handel op de vaste kust.¹ De Ternataansche

¹ Vergelijkt men de bij dit opstel behorende schetskaart met de uitmunde Fransche zeekaarten, vervaardigd op de ontdekkingsreis van Dumont d'Urville, dan ziet men, dat Jamma het eiland is, hetgeen deze zeevaarder naar den bekenden plantkundige Mérat noemde. Tastu daarentegen is het dichterbij de kust tusschen Duperrey (Wakdé) en Mérat gelegen eilandje, dat op de schetskaart hierachter Massi heet, en waaraan volgens de kaart der Soerabaja op die achter mijn groote werk ten onrechte den naam Bongka gegeven is. Bezuiden Jamma ligt nog een klein onbewoond eiland op de Fransche kaart, dat de kaart der Soerabaja Toerabi noemt; in hoever de naam juist is, zal later moeten blijken. Nu schijnt het reeds, dat Jamma, zooals ook Sir Edward Belcher (*Voyage round the world*, V. II, p. 86) dit eiland noemde, juistere spelling is dan Jamma; om verwarring te voorkomen, behield ik evenwel tot op nauwkeuriger inlichting den uit Tasman's reis bekenden naamsvorm. Belangrijk is ook de op de kaart van den heer Morris voorkomende naam Massi; tot dusver had ik dien slechts ontmoet in den tocht van Korporaal Wiggers in 1730 en in mijn groote werk het vermoeden uitgesproken, dat het Koeroedoe zou zijn (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 362 en 363), zooals ook volgens de richting, die men op die vaart volgde, daar moet worden aangenomen.

handelaars Bruyn en van Renesse van Duivenbode hebben hier hun volk, om klappers in de Walckenaersbaai op te koopen en kopra te bereiden, welk handelsartikel een paar keer in het jaar door schoeners wordt weggehaald. De bevolking is daardoor aan vreemdelingen gewend en zeer goedaardig. De mannen dragen hier evenals in de Walckenaersbaai geen tijdako, doch een lapje of wat franje voor de schaamdeelen, de vrouwen voor en achter een stuk geslagen boomschors of een van plantenvezels gevlochten lap. De huizen zijn van langwerpig vierkant model met vrij hoog dak; zij staan hier op den vasten wal en niet in het water, zooals meestal op Nieuw-Guinea het geval is. De bevolking zal een drie honderd zielen bedragen.

Ik zag hier voor het eerst een karowari-huis of tempel van hetzelfde model als de gewone woonhuizen, doch grooter en beter afgewerkt; voor en achter liepen de omwandingsplanken tot aan het dak door. Met roode aarde, krijt en zwartsel waren er allerhande arabesken op geschilderd en hier en daar mannelijke en vrouwelijke afgodsbeelden aangebracht, de mannelijke in den regel van een onevenredig grooten phallus voorzien. Binnen was niets anders dan een open ruimte met vier stookplaatsen evenals in de woonhuizen. In een hoek stond een vijftigtal bamboezen fluiten, vier a vijf voet lang, waarmede een alles behalve welluidend geluid wordt voortgebracht.¹

's Middags van den 2den September verlieten wij Djamna en ankerden tegen den avond voor den vasten val van Nieuw-Guinea bij de monding eener groote rivier, die op geen enkele kaart is aangegeven.² Daar er slechts zes voet water op de baar stond, werd deze rivier den volgenden morgen met de sloep ingevaren; spoedig bereikten wij een kampong, van uit zee niet te zien, die Taronta heette. Na een paar uur de rivier te hebben opgeroeid, kwamen wij in eene vrij groote lagune, waaraan de groote kampong Moppa lag; in een zijarm was nog de kampong Karoassi. Deze drie kampongs tellen zeker wel drie a vier duizend zielen en behooren tot den stam der Bongo's,

¹ Ook op Wakd vond de heer Boreel een afgodstempel, waar hij echter niet mocht binnengaan. In de door de expeditie der Etna en latere bezoekers beschreven tempels der Humboldtbaai werden eveneens de heilige fluiten bewaard.

² Op de Fransche zeekaart is dit deel der kust zelfs als bergachtig voorgesteld. Daarentegen leest men op de voor ongeveer twee en een halve eeuw vervaardigde kaart van Tasman: Deze kust is alom laag land, vol boomen en volgens de afwatering vol groote rivieren.

welke naam op enkele kaarten ten onrechte aan een eilandje in deze streken gegeven is. Het volk was hier zeer goedaardig; terwijl wij de lagune rondvoeren, waren wij door ruim honderd prauwen omringd, bezet met mannen en vrouwen, die ons uitnoodigden, hunne huizen binnen te gaan. Daar deze woningen in het water stonden en niet met de sloep konden genaderd worden, bleven wij er voor liggen en deelden wat tabak, kralen en andere kleinigheden uit, waarbij niet al te luidruchtig en vooral niet op onbeschaamd toon gebedeld werd. Het aantal klapperboomen langs deze rivier is verbazend; de kopra-inzameeling schijnt hier hare voornaamste bron te hebben. Men zeide mij, dat voor 250 klappers een parang van zestig cents betaald werd.

De rivier heet Witriwaai en is gemakkelijk te vinden, daar men den mond bereikt, als men tusschen de eilanden Podena en Anoes doorvaart.¹ De diepte dezer rivier en der lagune bedraagt niet meer dan zes voet; stroom is er weinig, ook geen waterverkleuring in zee. Daar er geen hoofden waren, kon ik moeielijk akten van aanstelling uitreiken, doch gaf ik aan elke kampong als bewijs van vriendschap een Nederlandsche en een Tidoreesche prauwvlag, om die, als er een schip kwam, te vertoon. De huizen zijn ongeveer van dezelfde bouwde als die te Djamna, doch staan in het water. Hunne zeeprauwen zijn acht a tien voet lang en even breed genoeg, om er in te zitten. In het midden, aan beide zijden wat overstekend, is een vloer, waarop zij, die niets te doen hebben, zitten. Daar de vlerk vrij lang en breed is, gelijken deze vaartuigen veel op de vlerkprauwen der Polynesiërs. De rivier-sampans zijn een voet of acht lang, nagenoeg rond van onderen en zoo smal, dat men de beenen er voor elkander nauwelijks in kan steken, maar op den rand moet zitten. Vlerken hebben zij niet, zij zijn dus zeer rank; toch verliest zelden een inboorling daarin het evenwicht. De vrouwen gebruiken breedere prauwen, die minder spoedig omslaan, en waar zij op den bodem zitten.

Ongeveer acht engelsche mijlen om de oost van de Witriwaai valt de rivier Wiriwaai in zee. Deze rivier heeft een sterken stroom en hare waterverkleuring is ver in zee zichtbaar. Ik

¹ Dumont d'Urville noemde deze eilandjes la Renaudière en naar den hem verzellenden botanicus A. Lesson. Op de kaart achter mijn groote werk heet het laatste volgens van der Crab (aldaar bl. 111) Aroe, terwijl Jamma daar ten onrechte Padima heet

houd het er voor, dat de Wiriwaai de hoofdmonding en de Witriwaai een oude verstopte mond van dezelfde rivier is. Op de kust stond zware branding; de rivier is ongeveer 80 meter breed en circa 7 voet diep. Gedeeltelijk langs het zeestrand en gedeeltelijk op den linkeroever is een kampong, ook Karoassi genaamd en bevolkt door lieden van den stam der Bongo's; zij behooren eigenlijk tehuis in Karoassi aan de Witriwaai en kunnen die plaats over land in korten tijd bereiken. De bevolking dezer kampong is eveneens uiterst goedaardig en zelfs eerlijk; dit bleek, toen onze sloep in de branding vol water geraakte, waardoor al wat er in was, ronddreef. Alles werd door hen opgevischt en teruggebracht, zelfs de ijzeren dollen, hoewel zij op dit metaal als het ware verzot zijn. Ook aan deze kampong gaven wij een Nederlandsche vlag en een Tidoreesche prauwvlag, als bewijs van vriendschap en met dezelfde aanmaning als in de Witriwaai. Een mijl of twaalf oostelijk van de Wiriwaai ligt aan het strand de kampong Mawes met ongeveer 50 huizen; ook hier werden vlaggen uitgereikt.¹

Den 4ⁿ Séptember stoomden wij even voorbij Tandjong Waimamaraoe of Kaap Brama het kleine baaitje in, dat op de kaart Matterer-Baai heet. Een groote kampong, half in het water en gedeeltelijk op het strand gebouwd, heet Terfia. Aan den oostkant ligt nog, verscholen achter het geboomte, de kampong Dempta, waar de taal der bevolking verschilt van die, welke in de Walckenaersbaai gesproken wordt. De Korano van Djamna was hier bekend en kon zonder veel bezwaar een paar man overhalen, ons als tolken te verzellen. Na een bezoek te Terfia, waar wij vlaggen uitdeelden, werd koers gezet naar de Sadipi-Baai.²

¹ Deze kampong wordt reeds vermeld bij het eerste Nederlandsche bezoek aan de Walckenaersbaai in 1871 door den Resident van der Crab (*Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 112.) Vreemd is het, dat de heer Morris hier geen melding maakt van de rivier Borowaai, die volgens zijne kaart bij Mawes uitmondt, evenals iets meer oostwaarts de Sikiaoe. Evenmin maakt hij gewag van het eiland Merkus, waar van Oldenborgh in 1881 een wapenbord in de kampong Jori plaatste (*Kri'. Overz.*, bl. 212—214). Mijns inziens moet de onderlinge ligging van de eilandjes in de Walckenaersbaai, evenals van die meer westwaarts bezuiden de Arimoa-Eilanden, nog nader bepaald worden.

² Daar men op dezen tocht zoo goed van tolken voorzien was, is het jammer, dat geene poging is ingesteld, om de nog nimmer onderzochte Isis-Baai op te nemen. Misschien is deze tusschen de Matterer- en Sadipi-Baaien gelegen inham onbewoond.

Tegen den middag kwamen wij in deze baai en ankerden voor de kampong Tabirap, vlak bij de huizen in 35 vaam water. De Sadipi-Baai is diep, schoon en veilig; de lengte-as loopt in Z. O. richting. Vlak of moerassig voorland is er niet; het gebergte helt vrij steil naar zee af. Behalve Tabirap, dat het diepst in de baai ligt, zijn er nog twee kampongs: Taoefa op de oost- en Djakari op de westkust. Deze plaatsen zullen te zamen een paar duizend zielen tellen.¹ De constructie der huizen is hier weer anders dan in de Walckenaersbaai. Zij zijn ook langwerpig vierkant, doch de voor- en achtergevels zijn van atappen afdaken voorzien, die zoo laag tot den grond afdalen, dat er een gat in gemaakt is, waardoor de bewoners in en uitkruipen. De vloer is in het midden over de geheele lengte hooger dan aan de wanden, en de achterkant van het vertrek is gewoonlijk rond uitgebouwd als de spiegel van een schip. Enkele huizen staan in het water, andere op den wal.

Hier zag ik voor het eerst weer sporen van landbouw en behoorlijk afgepaggerde tuinen tegen de berghellingen. Sago is hier echter schaarsch, zoodat veel oebies gegeten worden. Hier en daar langs het strand, doch in diep water, zijn stellingen gebouwd, waarop men staat, om de er onder zwemmende visch met lange harpoenen te vangen. De mannen loopen hier voor het grootste gedeelte naakt, de jonge meisjes ook; alleen de getrouwde vrouwen dragen een rokje van eigen geweven goed. Tamme varkens zwerven in de kampong rond en worden zelfs in de prauwen evenals schoothondjes medegenomen. De taal is wel niet dezelfde als die der Humboldt-Baai, doch daarmede verwant, waarom ik het dienstig achtte, ook van hier een paar lieden mede te nemen, die er zich zonder bedenking toe lieten overhalen. De bevolking was uiterst vriendschappelijk en noodde ons herhaaldelijk, in hunne huizen te overnachten met belofte, dat zij ons vrouwen zouden geven, waarvoor evenwel minzaam bedankt werd. De Papoes der Sadipi-Baai zijn nog weinig met vreemdelingen in aanraking geweest; zij gaan echter wel eens naar Djamna, om klappers, tripang en schildpad tegen ijzerwerk te verruilen. Ook met de

¹ De Sadipi-Baai werd in 1875 het eerst bezocht door de Soerabaja en zes jaar daarna door de Batavia. Volgens het vroeger door mij omtrent deze bezoeken medegedeelde lagen er vier kampongs in deze baai, waarvan de heer van Oldenborgh de oostelijkste Ramsi noemt. (*Reizen naar Nederl. N.-Guinea*, bl. 279; *Krit. Overz.* bl. 212.)

bergbewoners, die van een anderen stam zijn, stonden zij op vriendschappelijken voet.

Tandjong Mèr, de oostelijke hoek der Sadipi-Baai, is een steile kaap met roodachtige rotswanden. ¹ Tot aan de Humboldt-Baai vertoont zich hier en daar dezelfde formatie, zoodat de inlandsche schepelingen dit gedeelte der kust Tanah Merah noemen. De hooge kust wordt gevormd door uitloopers van het Cycloop-Gebergte, dat ongeveer 3000 voet hoog is en niet ver van zee ligt; de hoogste top heet bij de inboorlingen Doffon. ² Van Tandjong Wainamaraoe, den oosthoek der Walckenaersbaai, tot Kaap Bonpland vallen geene rivieren van eenige beteekenis in zee, zoodat er veel waarschijnlijkheid is, dat de as van het Cycloop-Gebergte in zuidelijke richting ligt en zich aan het Sneeuwgebergte aansluit. ³ De Wiriwaai en de Amberno- of Rochussen-Rivier zijn toch de hoofdstroomen, die tusschen de Geelvink- en Humboldt-Baaien op de Noordkust uitwateren.

Den 5ⁿ September om twee uur des middags kwamen wij voor de Humboldt-Baai en stoomden dadelijk naar Kaap Bonpland, om te onderzoeken, of het in Maart 1881 door Z. Maj. stoomschip Batavia geplaatste wapenbord nog aanwezig was. Dit bleek niet het geval te zijn en van eenige inboorlingen, die al spoedig met hunne prauwtjes langs zij van ons vaartuig kwamen, werd vernomen, dat het gestolen was door een kampong ten oosten der baai, met welke de bewoners der Humboldt-Baai deswegens in oorlog waren, dewijl zij het wapenbord als hun eigendom beschouwden. Daar dit reeds het derde wapenbord is, dat van deze plek verdwijnt, vond ik het raadzamer, er geen nieuw te plaatsen, doch het in de onmiddellijke nabijheid der voornaamste kampong op te richten.

¹ Op de Fransche zeekaarten heet deze kaap Pointe Dimouka, een naam, waarvan de beteekenis mij duister is. Dumont d'Urville bleef toch op zijn vaart langs dit deel der kust vrij ver uit den wal, zonder met de inboorlingen aanraking te hebben.

² De hier opgegeven schatting komt goed overeen met die van den Italiaanschen natuuronderzoeker Beccari. Daarentegen blijkt nu, dat ik vroeger den naam Tanah Merah over een te groot deel der Noordkust had uitgebreid. (*Reizen naar Ned. N-Guinea*, bl. 131 en 399).

³ Deze vooronderstelling schijnt mij wel wat voorbarig. De afstand tusschen de Humboldt-Baai en het verste punt, dat d'Albertis op de rivier Fly bereikte, is veel te groot, om nu reeds te kunnen uitmaken, of het Cycloop-Gebergte een tak is van het centrale bergstelsel van Nieuw-Guinea, dan wel als een afzonderlijk kustgebergte moet beschouwd worden.

In het oostelijk en zuidoostelijk gedeelte der Humboldt-Baai zijn geen kampongs, zoodat wij het anker lieten vallen voor den ingang der binnenbaai, in den zuidwesthoek der groote baai. Bij kaap Bonpland hadden zich reeds een veertigtal prauwen bij ons gevoegd, die ons bij het oversteken der baai begeleidden en de ankerplaats wezen. Zoodra wij voor anker gekomen waren, kwam nagenoeg de geheele mannelijke bevolking der in de binnenbaai gelegen kampongs bij het schip. Zij maakten een oorverdoovend leven en vroegen ons allerhande zaken op vrij brutalen toon. Daar het reeds avond geworden was, stelden wij ons bezoek aan den wal tot den volgenden morgen uit, en na veel moeite gelukte het ons, de prauwen huiswaarts te doen keeren. 't Was geen zaak, dit zelfs door hunne naburen als kwaadwillig en woest afgeschilderde volk 's nachts om het schip te hebben.

's Morgens vroeg kwamen de prauwen in nog grooter getal opzetten en volgden ons met groote luidruchtigheid, toen wij met de sloep naar den wal gingen. De landtongen aan weerszijden van den ingang der binnenbaai bleken minder geschikt voor het plaatsen van een wapenbord. Daarom werd een eilandje in de binnenbaai, vlak achter den ingang en tusschen de kampongs Jaotafa (Tobadi) en Karé daarvoor uitgekozen. In tegenwoordigheid van honderden inboorlingen werd het wapenbord aan een tjamara-boom gespijkerd, zoodat het ieder, die de binnenbaai invaart, dadelijk in het oog moet vallen. ¹ Door middel van twee tolken, dus over drie schijven, werd den inboorlingen aan het verstand gebracht, dat dit wapen een teeken van vriendschap was, hetgeen zij niet mochten wegnemen en aan de bemanning van schepen, die in de baai kwamen, moesten wijzen. Tevens gaven wij aan elke kampong in de baai eene Nederlandsche vlag en eene Tidoreesche prauwvlag, er bijvoegende, dat zij die in het karowari-huis moesten bewaren en uitsteken, als er een schip kwam. Hoofden zijn er langs de

¹ Op de kaart der Humboldt-Baai, vervaardigd door Beccari tijdens zijn bezoek met de Soerabaja (Guido Cora, *Cosmos*, V. III, N. 11) heet dit eilandje Janus, terwijl de kampong Karé er Djoroos of Todoos genoemd wordt. De harsrijke tjamara of knodsboom (*Casuarina equisetifolia*) vormt in de flora der Nieuw-Guineesche stranden een kenmerkenden karaktertrek. De zendeling van Hasselt, die deze naaldboomen tot dusver niet in den Archipel gezien had, werd door hun aanblik op de volgende reis onwillekeurig aan de vaderlandsche sparren herinnerd. Verwante soorten vindt men echter in Oost-Java en Noord-Sumatra.

geheele Noordkust niet, zoodat het mij niet mogelijk was, akten van aanstelling uittereiken.

Nadat wij met de sloep de binnenbaai hadden rondgevaren, begaven wij ons weer naar boord en stoomden naar eene kampong in den noordwesthoek der buitenbaai, die over eenige eilandjes verdeeld is en Kajoo heet. ¹ Ook hier gingen wij aan wal en reikten vlaggen uit, waarna wij de Humboldt-Baai verlieten en de terugreis aanvaardden. In de binnenbaai, die aan den ingang zeer ondiep is, zijn drie kampongs, rechts en links van den ingang Jaoetafa en Karé, en heel diep in de baai Nassi, die te zamen een honderdtal woningen tellen. ² Deze huizen staan voor het grootste gedeelte in het water, zijn zes- of achtkant en hebben hooge spitse daken als van een missigit.

Niet ten onrechte draagt dit gedeelte der Noordkust den naam van Papoea Telandjang, daar werkelijk zoowel hier als in de Sadipi-Baai de mannen, behalve het eigenaardige tot schaamdekking dienende kalebasje, geheel naakt loopen, en alleen getrouwde vrouwen een kort rokje dragen. ³ Vele vrouwen zijn getatoeëerd met blauwe figuren op de borst en inkervingen op rug en schouders; vooral deze laatste wijze van tatoeëren moet eene afschuwelijke marteling zijn, daar de litteekens wel een vinger breed zijn. Zoowel mannen als vrouwen dragen het haar kort of eenvoudig gekroesd. De mannen zijn veel ruwer en woester dan bij de meer westelijk wonende inboorlingen. Zij willen alles bevoelen, vragen alwat men in de hand heeft, en zetten meestal een onvriendelijk gezicht, als men het hun weigert; een sloeg bij die gelegenheid zelfs de hand aan zijn kazuarisbeenen dolk, alsof hij zeggen wilde: „pas op!” Op de malle en walglijke omhelzingen,

¹ Volgens de vorige berichten omtrent de Humboldt-Baai heette deze kampong Oensauw.

² Op de hierboven aangehaalde kaart heet deze kampong Wawa; ook vindt men daar nog in den noordwesthoek der buitenbaai de hier niet vermelde kampongs Embi en Pagaai. Vooral omdat men nu voor het eerst door tolken met de inboorlingen kon spreken, is het jammer, dat men slechts één dag in de Humboldt-Baai vertoefde. Bij langer verblijf had men ongetwijfeld meer bijzonderheden omtrent dezen merkwaardigen Papoeschen stam kunnen vernemen. Onderanderen had men kunnen onderzoeken, hoe de baai door de inlanders genoemd wordt, en hoe het komt, dat vroeger voor de verschillende kampongs zoo geheel andere benamingen zijn opgegeven (Verg. *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 276).

³ Verg. *Reizen naar Ned. N.-Guinea*, bl. 122.

die de heeren op de Soerabaia in 1875 ondervonden, hebben zij ons evenwel niet vergast. Eenige personen, aan wie geweigerd werd, aan boord te komen, spanden hunne bogen bij wijze van bedreiging, en toen wij van de kampong Kajoo wegstoomden, smees iemand, die zeker naar zijn zin niet genoeg tabak was machtig geworden, terwijl wij op de kampanje stonden, met een stuk brandend hout, dat ongeveer een voet lang was. Daar hij met zijn prauwtje tusschen vijftig dier vaartuigen lag, kon hem geen schot hagel tot straf nagezonden worden, zonder anderen, die geen kwaad gedaan hadden, ook te raken. Men ziet hieruit, dat zij van nature niet vijandig gezind zijn, doch als kinderen bij de minste teleurstelling boos worden en tot baldadigheden overgaan. Wij mochten dan ook van geluk spreken, dat wij, die den geheelen morgen ongewapend tusschen hen geloopt en gevaren hadden, er zonder kleerscheuren afkwamen.

Nadat de medegenomen tolken, met geschenken overladen, in hunne kampongs Tabirap (Sadipi-Baai), Terfia (Matterer-Baai), Podena en Djamna waren afgezet, werd naar de monding der Amverno- of Rochussen-Rivier gestoomd, waarvoor wij den 9ⁿ September aankwamen.¹ De meest oostelijke mond is zeer breed en duidelijk uit zee zichtbaar, doch geeft geen waterverkleuring. Bij opname met de sloep bleek, dat op de baar bij hoog water 2 vaam stond; binnen de monding bedroeg de diepte van 9 tot 19 vaam. Daar er geen stroom was, had het meer van een kreek dan van een riviermond; het is waarschijnlijk een boven verzande arm. Daar wij na een paar uur roeiens nog geen kampong vonden, gingen wij naar boord terug en stoomden verder.

Om vier uur na den middag kwamen wij voor een tweede monding, iets ten oosten van Pointe d'Urville gelegen.² Hier

¹ Daar het eilandje Podena (la Renaudière) volgens mijn beste weten nimmer te voren door een beschaafd zeevaarder bezocht is, mist men noode daarover nadere bijzonderheden in dit journaal.

² Op de Fransche zeekaarten vindt men, behalve de hierboven beschreven oostelijke monding, een grooten mond met veel waterverkleuring. Daarvan heet de oostkaap Pointe d'Urville, de westkaap Pointe Basse. Van het Koning Willems Eiland, dat Dampier op zijne reis in 1700 hier zou ontdekt hebben, en dat ook volgens de latere opname in 1884 niet bestaat, vindt men daar niets. Ten onrechte werd dit eiland behouden op de meeste Engelsche en Nederlandsche kaarten, zooals op die der Soerabaja en die achter mijn groote werk. Daarentegen vergist de heer Morris zich, wanneer hij op de hierbij gevoegde schetskaart den westhoek der rivier Pointe d'Urville noemt.

stond eene zoo sterke stroom naar buiten, dat het bovenwater zoet was. Wij ankerden in vier vaam en beproefden den volgenden morgen, de rivier in te stoomen; toen echter op de baar $2\frac{1}{2}$ vaam gelood werd, durfde de gezagvoerder niet verder gaan en stoomde terug. Ik ging daarop met de sloep naar den wal, liet den riviermond oplooden en vond op de diepste plaats 4 vaam water; van daar liet ik mij met den stroom naar buiten drijven, hetgeen in noordwestelijke richting geschiedde, en vond daar overal meer dan 3 vaam water. Ik had dus een vaargeul gevonden, waarin voldoende water voor de Sing Tjin stond. De wind was echter sterk gaan opzetten en de zee hol geworden, zoodat er niet aan gedacht kon worden, nog een poging te doen, om in de rivier te komen. Met sloepen kon men tegen den sterken stroom niet oproeien; het onderzoek moest dus opgegeven worden.

Aan den wal vertoonden zich eenige inboorlingen, maar toen wij hen wilden naderen, stoven zij het bosch in. Een tolk, die hunne taal verstond, hadden wij niet bij ons, zoodat toch geen inlichtingen te verkrijgen waren, al hadden wij hen tot staan gebracht. Hunne sampans zijn zonder vlerken, waarin ik eene bevestiging vond van hetgeen van elders vernomen was, dat de inboorlingen, die aan de Amberno wonen, de rivier niet uitgaan. Op zee toch zijn zulke smalle en van onderen ronde sampans niet te gebruiken.

Het zou zeer belangrijk zijn, deze rivier op te nemen, de grootste, die op dit gedeelte der Noordkust van Nieuw-Guinea uitkomt; een stoomschip van acht voet diepgang kan er gemakkelijk inkomen en zal denkelijk een heel eind ver kunnen opstoomen. De in de Geelvinkbaai uitkomende mondingen zijn alle te weinig diep voor stoomschepen van eenigen diepgang, daar er niet meer dan zes voet water staat. ¹

¹ Het noordelijk gedeelte van de oostkust der Geelvinkbaai tegenover de eilanden Koeroedoe en Nawi is in deze eeuw nooit door een beschaafd zeevaarder onderzocht. In 1881 bereikten toch de heeren Medenbach en van Oldenborgh op hun tocht langs de oostkust den wal eerst een weinig be-noorden den derden breedtegraad. Hetgeen dus de heer Morris hier en in het journaal der volgende reis mededeelt over de verder noordwaarts in zee vallende riviermonden, moet dus steunen op berichten van opvarenden der Ternataansche handelsvaartuigen.

Zooals reeds in den aanvang van dit opstel gezegd werd, geef ik van het laatste gedeelte dezer reis des heeren Morris slechts een beknopt verslag, omdat de meeste der toen bezochte plaatsen uit vroegere Nederlandsche tochten naar Nieuw-Guinea tamelijk wel bekend zijn. Van den mond der Amberno-Rivier stoomde de Sing Tjin naar de zuidkust van het eiland Jappen, waar allereerst Ambai werd aangedaan, om een onderzoek intestellen naar een moord, die daar in de maand April op de opvarenden van een handelschoener had plaats gehad. De Korano van Ambai deelde mede, dat de moord geschied was nabij Bandawai, waar de gezagvoerder van het vaartuig tegen zijne uitdrukkelijke waarschuwing was gaan handeldrijven in de verwachting, dat hij de damar goedkooper zou verkrijgen, als hij die rechtstreeks van de Berg-Papoes inkocht. De schoener had niet geankerd voor Bandawai zelf, maar in een naburig baaitje, waar een kampong van den bergstam Wabo nabij het strand lag. Onmiddellijk bij het aan den wal stappen waren de anakoda en een zijner matrozen afgemaakt, terwijl een jongen gevangelijk werd weggevoerd. Dit verhaal werd geheel bevestigd door den uit Dorei afkomstigen djoeroebasa of stuurman van het vaartuig, die alleen den dans ontsprongen was, door bij tijds naar boord terug te zwemmen.

De Sing Tjin begaf zich nu naar Bandawai, waar men in een schoone baai vlak voor de kampong het anker liet vallen. Jammer is het, dat de ligging dezer nergens elders vermelde plaats met betrekking tot Ambai niet nader omschreven is; uit het mij ten dienste staande afschrift van het journaal is het zelfs niet duidelijk, of men den naam Bandawai of Randawai moet lezen. Bij het naderen van het stoomschip vluchtte de bevolking het bosch in, zeker uit angst, dat er eene straf-oefening voor het gebeurde zou plaats hebben. Het gelukte echter aan de uit Ambai medegenomen gidsen, den Korano van Bandawai en een zijner dorpgenooten aan boord te brengen. Deze berichtten, dat de stam Wabo uit vrees voor weerwraak de kampong van het strand naar het gebergte verplaatst had. Met zijn gering onderhebbend personeel mocht de Resident geen tocht in het binnenland ondernemen. De Korano beloofde evenwel, dat hij den volgenden morgen een poging zou doen, om den gevangen jongen los te koopen. Inderdaad vertrok hij toen in twee prauwen met achttien man en een hoeveelheid blauw katoen, dat bij den handel in deze streken als geldeen-